

УДК 330.332

Білоцерківець В.В., Завгородня О.О.

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ВІД СТОХАСТИЧНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ ДО АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ПІЗНАННЯ

Структуровані основні методологічні підходи до організації фундаментальних досліджень динаміки нової економіки; парадигма глобального еволюціонізму визначена як найбільш адекватної та гносеологічно перспективної методологічної основи таких досліджень. Сучасна версія глобального еволюціонізму розглядається як результат інтеграції системного підходу, синергетики і еволюціонізму.

Ключові слова: нова економіка, динаміка, глобальний еволюціонізм, системний підхід, синергетика

The basic methodological approaches to organization of fundamental researches of dynamics of new economy are considered and structured; the paradigm of global evolutionism is determined as the most adequate and agnostically perspective methodological basis of similar researches. The modern version of global evolutionism is examined as a result of integration of system approach, synergetic and evolutionism.

Keywords: new economy, dynamics, global evolutionism, system approach, synergetic.

На початку третього тисячоліття мінливість суспільного буття набуває перманентно-фронтального характеру, не залишаючи осторонь жодної з його площин і, насамперед, економічної. Саме в економічній сфері найбільш інтенсивно втілюються останні здобутки креативно-інноваційної діяльності Людини та найяскравіше й найшвидше проявляються наслідки і результати нової якості суспільного розвитку.

В умовах зазначеної нестабільності і підвищеної динамічності майже кожний економічний суб'єкт опиняється в ситуації Аліси, яка під час однієї з своїх пригод у Задзеркаллі, була примушена весь час рухатися, щоб хоч би залишитися на місці. Економічна пасивність, невідповідність ритмів, темпів і масштабів власної та зовнішньої мінливості обертаються для нього неспроможністю «іти в ногу» з технологічним прогресом і виштовхуванням на узбіччя соціально-економічного процесу. Імперативом його розширеного відтворення в умовах глобальних якісних трансформаційних зрушень стає готовність сприймати нове, асимілювати його та асимілюватися в ньому, гнучкість, адаптабельність і спроможність до самооновлення.

Зрозуміло, що для економічного суб'єкта необхідною передумовою успішного вирішення цих задач є глибинне розуміння і творче опанування генетичних джерел, закономірностей, принципів, чинників та механізмів економічного розвитку а) його самого; б) тієї соціально-еколого-економічної системи (СЕЕС), у межах якої він функціонує і розвивається; в) взаємодії між ним та зовнішнім середовищем. Відповідні наявні знання, з одного боку, створюють реальні передумови для передбачення, прогнозування і програмування майбутнього, що є надзвичайно актуальним для нелінійних складно

організованих відкритих систем (у т.ч. СЕЕС), втручання в процеси функціонування і розвитку яких навіть у незначних масштабах може викликати глобальні наслідки. А з іншого, - допомагають виявляти межі і напрями можливого свідомого втручання у екстра та інтравертні процеси якісних змін, а також розробляти відповідні прикладні механізми з їх подальшою реалізацією у формі інноваційної політики.

Об'єктивна актуалізація проблем теорії та методології економічної динаміки зумовлює підвищення уваги до них з боку наукового співтовариства. Необхідно визнати, що від початку дискусії найбільші розбіжності точаться навколо методологічних питань. Без їх розв'язку спроби отримати наукові результати, які б дозволили поглибити наявний змістовний базис теорії економічного розвитку і теорії інновацій та стати надійним прогностично-практичним підґрунтям для механізмів активізації інноваційної діяльності, не можуть розраховувати на успіх.

Активну участь в обговоренні найважливіших методологічних проблем приймали і приймають такі провідні вітчизняні та зарубіжні науковці як В. Автономов, О. Ананьїн, О. Бузгалін, М. Блауг, А. Гальчинський, М. Кастельс, Р. Нельсон, В. Полтерович, Дж. Стігліц, В. Тарасевич, О.Тоффлер, С.Уінтер, В. Черковець, А. Чухно та інші. Хоча далеко не всі питання розв'язані, більшість фахівців погоджуються щодо обмежених пізнавальних можливостей класичної та некласичної науки при дослідженні проблем динаміки сучасних економічних систем різного рівня агрегування і констатують конфлікт між об'єктивною економічною реальністю, та її базовою теоретичною моделлю [3; 7; 8; 10; 12]. Основні ж розбіжності стосуються проблематики визначення пріоритетних світоглядних принципів, механізмів пізнавальної діяльності і відповідних шляхів формування теоретичної системи; оптимального співвідношення між холізмом та редукціонізмом і доцільного рівня абстракції побудованої теоретичної системи [1]; верифікації і критеріїв якості розроблених практичних рекомендацій тощо.

Метою даної статті є узагальнення наявних методологічних розробок та спроба визначити «загальний знаменник» наявного методологічного еkleктизму, який «широким фронтом» творчо опановує різновимірні та різноякісні явища і процеси.

Для сучасної фундаментальної економічної науки (ФЕН) є актуальною дилема «витязя на роздоріжжі», який повинен не тільки обрати вірний напрямок руху з кількох можливих варіантів, а й спромогтися його результативно пройти. Серед представленого різноманіття представлених методологічних підходів умовно можна виділити чотири найбільш репрезентативних (рис.).

Насамперед виокремлюється достатньо впливова група фахівців [4; 8; 9], які дотримуючись принципів позитивізму, взагалі пропонують зробити певну паузу у методологічній роботі, аргументуючи свою позицію тим, що темп мінливості багатоваріантної економічної реальності значно перевищує темпи її наукової рефлексії. Тому певні наукові розробки, а найголовніше практичні рекомендації, апіорі виявляються морально застарілими ще до моменту їх практичного застосування. Отже «феномен» прискореної та тотально-атрибутивної економічної динаміки поки що доцільно розглядати суто на емпіричному рівні, концентруючи увагу на зображенні, аналізі і систематизації економічних явищ і процесів, нагромаджувати фактичний матеріал, обережно застосовуючи ціннісні та узагальнюючі оцінки при його коментуванні.

Відносній пасивності емпіристів протистоять прибічники прагматизму, предикціонізму і дедуктивізму (апіоризму) [13, с. 104-105].

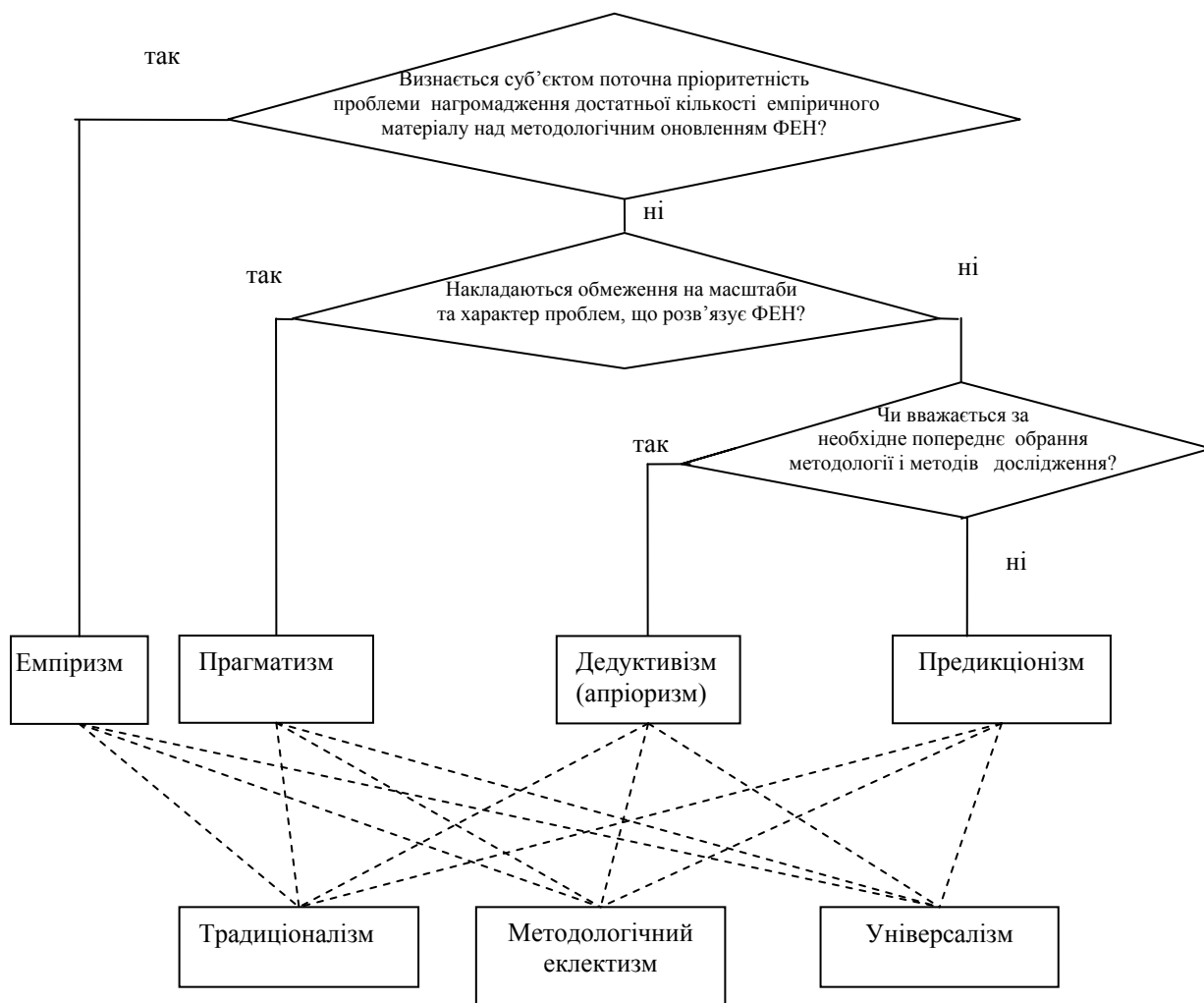

Рис. Спрощена структуризації підходів до організації процедури вибору методології та методів дослідження динаміки нової економіки.

Так, у межах прагматизму вважається, що ФЕН взагалі повинна зняти претензії на відкриття універсальних законів і закономірностей розвитку та спрямувати свій пізнавальний потенціал на вирішення окремих прагматичних проблем конкретних суб'єктів, які мають свої унікальні комплекси обмежень і взаємозалежностей між економічними змінними. Очікується, що часткове або повне зняття передумови *ceteris paribus* дозволить знизити невизначеність і ризики при розробці практичних рекомендацій, а отже підвищить їх ефективність і прогностну цінність.

У свою чергу, представники предикціонізму [2; 14], абсолютизуючи практичну і прогностичну функції економічної теорії, вважають, що хибність передумов, конкретні прийоми та логіка аналізу не грають жодної ролі, якщо розроблена теорія або концепція має високу прогнозу здібність. Отже від дослідника не вимагається попереднього вирішення питань методологічного плану. Необхідність в обґрунтуванні методу, за допомогою якого був отриманий позитивний результат, виникає лише на останній стадії, коли створена теорія пройшла перевірку практикою.

Принципово протилежну позицію займає закладений ще класичною школою політичної

економії дедуктивізм, гносеологічні результати якого достатньо широко представлені у сучасній економічній науковій літературі [15, с. 3-25]. Його представники визнають право на існування евристичних, інтуїтивних рішень, однак заперечують статус науковості досліджень фундаментального характеру, якщо ті не мають під собою методологічного підґрунтя, обґрунтованого в контексті адекватності «предмет пізнання – метод дослідження». Вірні методологічні передумови і принципи аналізу вважаються прихильниками дедуктивізму запорукою точності і адекватності побудованої теоретичної системи, а також передумовою ефективності розроблених на її засадах практичних рекомендацій.

Складно однозначно стверджувати, який із вищезгаданих підходів є правильним і найбільш ефективним в умовах сьогодення. Час допоможе визначитися із цим питанням і розставить усе на свої місця. Що ж стосується ситуаційного «тут і зараз», то вибір методології і методів безпосередньо зумовлюватиметься світоглядною позицією дослідника, його індивідуальною свідомістю і підсвідомістю, особливостями відображення у них зовнішнього світу, який взаємодіє з його активним творчим «Я».

Не менш важливим є практичний досвід дослідницької роботи; рівень нагромадженого теоретико-методологічного багажу знань; забезпеченість інформацією про об'єкт і предмет майбутнього дослідження тощо.

Наведені підходи є скоріш комплементарними, ніж субститутними. Разом вони утворюють функціональний комплекс методологічної підтримки еволюційного розвитку наукового знання, при тому, що кожний з них на конкретному етапі життєвого циклу певної теорії чи парадигми виконує свою історичну місію. Так, на етапі становлення теорії і методології темпи нагромадження конкретних даних об'єктивно випереджають темпи їх осмислення, пізнання й категоріальної інтерпретації. Тому роль емпіризму, що оптимізує у часі процес нагромадження і первинної обробки та структурування даних, не можна недооцінювати, насамперед, в умовах швидкої системної трансформації суспільно-економічного буття.

Прагматизм, у свою чергу, дозволяє знаходити успішні практичні рішення, які в подальшому можуть бути використані для апробації, верифікації і еволюційної селекції побудованих теоретичних моделей за критерієм істинності.

Разом із емпіризмом він здійснює моніторинг відповідності чи суперечливості теоретичних висновків і їх практичних результатів та подає попереджувальні сигнали, що спонукають теорію і методологію до критичної саморефлексії. Остання реалізуються через діалектичне заперечення одних складових методу, активне вдосконалення інших, додавання третіх, входження до складу метаметоду в якості часткового випадку з визначеними передумовами застосування, міждисциплінарний синтез [11, с. 20-25].

Предикціонізм займає певне проміжне становище між прагматизмом і дедуктивізмом. До апостеріорного обґрунтування методології і методів вдаються, як правило, при отриманні експериментальних та парадоксальних результатів дослідження, які не можуть бути пояснені за допомогою традиційних пізнавальних схем.

Використані методи, пройшовши апробацію практикою, входять до методологічного інструментарію і подальшому беруться до озброєння як прикладними, так і фундаментальними науками.

Що ж стосується актуальності предикціонізму для ФЕН в умовах сьогодення, то його корисність і методологічна цінність для вирішення масштабних проблем неоекономіки і цивілізаційного розвитку, викликає у нас певні сумніви. Вже занадто великою є ціна, що сплачується суспільством за грандіозні соціально-економічні експерименти. Хоча роль його представників як першопрохідців-практиків все ж таки не слід недооцінювати.

Дедуктивізм, девізом якого могло б стати прислів'я «гарний початок – половина

справи», відповідає за попередню детермінацію самого процесу дослідження через вихідне обрання шляхів, сукупності інструментів і прийомів пізнавального процесу, найбільш адекватних природі і внутрішнім закономірностям предмету пізнання.

Зрозуміло, що висновки про відповідність предмету і методу ще до початку дослідження можуть ґрунтуватися лише на достатній репрезентативній і атрибутивній інформації про сам предмет, яка отримується завдяки емпіризму і прагматизму.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що жоден із наведених підходів до організації процедури вибору методології та методів дослідження не повинен абсолютизуватися. Лише разом вони дозволяють в умовах еволюційного розвитку предмету пізнання вести з ним на фундаментальному рівні плідний пізнавальний діалог і забезпечують розвиток змістовно-сутнісного ядра теорії економічної динаміки.

Діалектика взаємозв'язку та глибинна внутрішня єдність - монізм предмета і метода - зумовлюється тією обставиною, що в той час як перший визначає зміст другого, другий є результатом попереднього пізнавального процесу першого і фактором, що спонукає його до розвитку. Предмет науки у процесі свого об'єктивного еволюційного руху стає більш складним, змістовно багатим і конкретним. У міру опанування науковою думкою все нових його широт (практика) та глибин (фундаментальна теорія) одночасно розширюється сфера як пізнаного, так і непізнаного.

Ці процеси наочно демонструє так звана «сфера Аристотеля». Її межі – це бар'єр між пізнаним і непізнаним. Якщо радіус кола, що відображає обсяг наших знання про предмет дослідження, зростає, то автоматично збільшується його діаметр і кордони того, що ще треба буде осягнути.

Нові задачі та виклики («сірі та чорні плями») предметного простору на початку фіксуються у прикордонні на емпірико-практичному рівні. У разі, якщо вони входять у суперечність з теорією, створеною ще до їх відкриття, то примушують переглянути усю сукупність фактів з нової точки зору і стають каталізатором незначних або докорінних змін у механізмах пізнавального процесу. Ті, у свою чергу, дозволяють підвищити рівень адекватності наявної теоретичної моделі об'єктивної реальності і забезпечують діючим суб'єктам можливість більш активно та ефективно впливати на сам об'єкт дослідження. Цикл замикається і знову починає самовідтворюватися.

Ті ж дослідники, хто позиціонують себе саме в фундаментальній економічній науці і прагнуть осягнути найглибші рівні та найсуттєвіші закони, закономірності та принципи суспільно-економічного буття, повинні обирати шлях дедуктивізму – шлях попереднього обґрунтування загальних методів і принципів дослідження. Останні будуть пронизувати увесь хід наукової роботи, на відміну від локальних методів, що використовуватимуться на окремих стадіях аналізу для розв'язку окремих задач і дослідження окремих категорій. Не викликає сумніву, що повністю сформувавши оптимальний набір локальних методів стане можливим лише наприкінці дослідження. Зокрема, частина з них буде добиратися ситуативно і контекстуально в умовах невідомості проміжних і підсумкових результатів.

Визначивши актуальність своєчасного вибору методології і методів дослідження слід обґрунтувати їх змістовне наповнення. Такі методологічні підходи як традиціоналізм, методологічний плюралізм (еклектизм) та універсалізм пропонують свої узагальнені альтернативи щодо цього.

Прибічників традиціоналізму вирізняє свідомо або зумовлена зовнішнім тиском послідовна прихильність методологічним підходам і аксіоматиці тих наукових шкіл, у межах яких вони себе самоідентифікують. При цьому діапазон методологічної «свободи» дослідника коливається від жорсткого догматизму до плідної творчої рефлексії і саморефлексії, які змістовно збагачують нагромаджений методологічний потенціал і, тим

самим, сприяють його розвитку, хоч і в дещо обмеженому просторі.

Дещо іншу позицію висловлює представники універсалізму: у його межах панує переконаність в існуванні єдиного універсального методологічного підходу. І вже на його генетичній основі формується розгалужений ієрархічний комплекс економічних методів різних рівнів конкретизації реальності, серед яких науковець вже може обирати за принципом адекватності предмета і метода дослідження. Як правило, підходи, що реально претендують на універсальність, народжуються і розвиваються у межах філософії. Це і не дивно, враховуючи її фундаторну роль в системі наукового знання і особливий методотворчий статус.

Побідних свідомих самообмежень позбавлений методологічний плюралізм. Його представники вважають, що із усього нагромадженого різноманітного арсеналу методів, розроблених філософією економіки, дослідником ситуаційно повинен обиратися метод або комплекс методів, найбільш адекватних об'єкту і предмету дослідження або конкретній ситуації. Вони застерігають щодо методологічної вразливості пошуку універсальних принципів і законів.

Слід визнати, що саме у межах методологічного плюралізму зараз спостерігаються найбільш цікаві і перспективні методологічні експерименти, у т.ч. взаємозбагачуючі перехресні запозичення як між провідними течіями сучасної економічної думки, так і в міждисциплінарному просторі й розробка на їх основі постнекласичного методологічного синтезу, проекція якого на ФЕН стає найбільш серйозною альтернативою мейнстріму і в перспективі наближає формування єдиної наукової картини світу – мультилінійного універсалізму, який діалектично вбиратиме усе багатство загального, особливого та одиничного.

У сучасних умовах найсерйознішим претендентом на роль універсальної методології продовжує залишатися діалектика як несуперечлива система знань про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, свідомості та про загальні принципи і способи їх пізнання. При цьому на увазі мається діалектика, позбавлена матеріалістичного й ідеалістичного детермінізму, в якій Буття і Свідомість взаємодіють та утворюють цілісну динамічну систему з синергетичними ефектами і зворотними зв'язками. Це положення набуває принципово важливого значення для суспільних наук, що «...вивчають соціальну матерію, об'єктивні закони руху якої проявляються через діяльність людей, наділених свідомістю і волею» [16, С. 5], відносно свободою вибору і вчинку.

Сходження на наступний рівень конкретики діалектика як базова теорія і методологія розвитку здійснює у вигляді методологічної парадигми глобального(універсального) еволюціонізму. Він успадковує, використовує і творчо розвиває її вихідні положення, приділяючи основну увагу принципу розвитку в контексті єдності логічного та історичного. У його межах конкретно-змістовного насичення набувають механізми реалізації законів діалектики (єдності та боротьби протилежностей, взаємного переходу кількості в якість, заперечення заперечення); принципи всеохоплюючого взаємозв'язку, історизму, причинності і системності; позбавляються надмірної абстракції категорії необхідності і випадковості, детермінованості і стохастичності, цілого і частки, причини і наслідку, можливості та дійсності тощо.

Як методологічна парадигма глобальний еволюціонізм розробляє відповідний категоріальний апарат, інструментально-методичне підґрунтя і принципи пізнання закономірностей і механізмів виникнення нових структуроутворень, факторів їх генези, процесів їх самоорганізації й історичного розвитку, що дозволяють відобразити в науковій картині світу поточне, минуле та майбутнє в їх суперечливій єдності.

Становлення глобального еволюціонізму наприкінці ХХ століття науковою спільнотою

[5; 6; 10] визнається як адекватна відповідь на останні здобутки природничих, гуманітарних та суспільних наук, що значно розширили та поглибили уявлення людини про саму себе, її навколишнє середовище, світобудову в цілому і призвели до переосмислення філософсько-світоглядної картини світу.

Його сучасна форма стала результатом інтеграції системного підходу, синергетики та еволюціонізму, які взаємодіють між собою як взаємодоповнюючі частки цілого, оскільки акцентують свою увагу на різних аспектах одних і тих об'єктів – відкритих складних динамічних систем (табл.).

Спроможними до синтезу ці елементи зробила їх сумісність на сутнісному рівні та логічна несуперечливість, зумовлена спільним діалектичним походженням. Внесок кожного з них у новостворену гностично-методологічну цілісність приймає вигляд категорій, принципів і основних моментів дослідження.

Таблиця

Предметні онтології структурних компонентів глобального еволюціонізму

Структурний компонент	Сфера "компетенції"
Системний підхід	Морфологія системи – суб'єкта і об'єкта еволюції, її властивості як цілісності у часовій ретроспективі, зовнішні зв'язки, процеси і показники функціонування, структурні зрізи, тимчасові рівноважні стани, механізми саморегулювання в періоди поступального відносно лінійного руху між точками біфуркації.
Синергетика	Структурна самоорганізація як один з механізмів утворення нового в процесі еволюції та її форми; динаміка системи в умовах невизначеності і нерівноважності; вибір траєкторії розвитку з ряду альтернатив; ефекти позитивного і від'ємного зворотного зв'язку.
Еволюціонізм	Цільова функція еволюції; етапи життєвого циклу системи; прогресивна чи регресивна спрямованість якісних змін; активно-пасивна адаптація до змін зовнішнього середовища та її форми, непов'язані з структурною реорганізацією; одиниця мінливості, механізми збереження нового і його ретрансляції в майбутнє; еволюція механізмів еволюції; критерії еволюційного відбору елементів системи та моделей їх поведінки.
Діалектика	Суперечності як рушійні сили еволюції; механізми розв'язку суперечностей

Усе вищенаведене дає підставу сподіватися, що саме глобальний еволюціонізм, а точніше його економічна версія, творчо адаптована з урахуванням специфічного об'єкту (СЕЕС) і предмету дослідження, відкриває перспективи дослідження економіки як складної відкритої людиноцентричної динамічної системи, що самоорганізовується у просторі і еволюціонує у часі у безперервній взаємодії з навколишнім середовищем.

Література

1. Автономов В.С. Проблемы методологии и структуры современной экономической науки и теории переходной экономики /В.С. Автономов// Матер. заседания Ученого совета ИМЭМО РАН 3-5 июня 1996 г. – М., 1996. – С. 5-9.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг /- М.: Дело ЛТД, 1994. – 714 с.
3. Гальчинський А. Економічна наука: проблеми методологічного оновлення /А. Гальчинський // Економіка України – 2007. - №3. – С. 4-13.

4. Каган М. С. О синергетическом подходе к построению онтологии / М.С. Каган // Синергетическая парадигма: Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 264 с.
5. Князева Е.Н. Законы эволюции. /Е.Н. Князева, С. П. Курдюмов/- М.: Наука, 1994. – 236 с.
6. Моисеев Н. Н. Логика универсального эволюционизма и кооперативность / Н.Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1989. - №8. – С. 52-60.
7. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер / Пер. с англ. – М.: Дело, 2002. – 536 с.
8. Полтерович В.М. Кризис экономической теории / В.М. Полтерович // Доклад на науч. сем. ЦЭМИ РАН "Неизвестная экономика", 2004. – Электронный ресурс: URL: http://institutional.boom.ru/history_method/Polterovic_Crisis.htm.
9. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. / Ж. Рюс/ Пер. з фр. В. Шовкун. – К.:Основи, 1998. – 219 с.
10. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин / – М.: Прогресс, 1999. – 485 с.
11. Тарасевич В.Н. О предмете экономической теории / В.Н. Тарасевич/ – Днепропетровск: Сич, 1997. – 189 с.
12. Тарасевич В. Постнекласичний виклик фундаментальній економічній теорії / В.Н. Тарасевич // Економіка України. – 2005. -№.7 – С.107-117.
13. Хаусман Д. Экономическая методология в двух словах / Д. Хаусман // МЭиМО. – 1994. – №3 – С.104-110.
14. Шеннон Р. Имитационное моделирование систем – искусство и наука / Р. Шеннон /: пер. с англ. – М: Мир, 1978. – 235 с.
15. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України /А.А. Чухно/ – К.: Либідь, 2003. – 542 с.
16. Чухно А. Діалектична філософія і методи економічної теорії / А. Чухно // Економічна теорія. – 2006. – №4. – С.4-10.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Тарасевич В.М., 16.04.2009

Надійшла до редакції
12.05.2009